

KUR'ÂN'DA BURÇLAR MAHİYETİ VE İNSANA ETKİSİ BAĞLAMINDA

Davut AĞBAL (*)

ÖZ

Burçlar, Müslüman toplumlar içerisinde aktüel bir değere sahip olduğu için, bu konunun dinî epistemolojik temellerinin tespiti önem arz etmektedir. Bu çalışmada burçların Kur'an, Astronomi ve Astroloji'deki mahiyetine değinilmiş, Kur'an merkeze alınarak burçlarla ilgili verilerin genel bir tablili yapıp, kavramın Kur'an bağlamında ifade ettiği anlam ve bu anlamın Astronomi ve Astroloji'deki burç kavramından farkı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın neticesinde hem içerik hem de işlev bakımından Kur'an'daki burç kavramıyla -özellikle- Astroloji'deki burç kavramı arasında kapanması mümkün olmayan bir ayrılığın olduğu sonucuna ulaşılmış ve burçların insanlara etkisi bu bağlamda ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Astronomi, Astroloji, Semâ/Gökyüzü, Burç.

ABSTRACT

Constellations in Qur'an

In Context of Constellation's Nature and their Effect to People

The determination of the constellations' religious-epistemological foundations is very important because the subject has been a current value in muslim societies. In this study the position of constellation has been mentioned according to Quran, Astronomy and Astrology; the knowledges about constellations has been analyzed by taking Quran to center. The differences between the concepts of constellation in Quran, Astronomy and Astrology has been determined. As a result, in terms of both content and function, it has seen that there are big distinctions between the concepts of constellation in Quran and -especially- Astrology and in this context, the constellations' effect to people has been analyzed.

Keywords: Astronomy, Astrology, Sky, Constellation.

* Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.
(davutagbal@hotmail.com)

1. Giriş

İnsanoğlunun tarih boyunca gökyüzüyle alakadar olduğu bir vakiadır. Bu ilgi insanlığın bilgisinin ve tasavvur gücünün ilerlemesine paralel olarak daha da artmaktadır. Gökyüzü, varlığı itibariyle ilgi çeken bir odak olması nedeniyle de üzerinde çokça tefekkür edilmiş, araştırmalar yapılmış ve teoriler geliştirilmiştir. Ancak bu ilginin müsbet neticeleri olmakla birlikte menfi sonuçlarına da fazlaca rastlanmaktadır.

Heybeti, güzelliği ve esrarıyla insanoğlunun önceden beri kendisinden ilgisiz kalamadığı gökyüzüne Kur'ân'da da insanların dikkati çekilmektedir. Çünkü yaratılış olarak yeryüzünden daha girift ve daha tafsilatlı olan¹ gökyüzü vasıtasıyla dikkatlerin, bu varlıkların bizzat işaret ettiği yaratıcıya yönelmesi hedeflenmekte; hatta bu husus, konuyla ilgili âyetlerin içeriğini ve maksadının en önemli noktasını teşkil etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de gökyüzü hakkında farklı birçok bilgiye ulaşmaktayız. Bunların bir kısmı gökyüzünün yaratılışı ile ilgili iken bir kısmı da yapısı ile alakalıdır. Yine bu âyetlerin bazıları gökyüzündeki düzen ve ahenge dikkat çekerken bazıları da aynı konunun diğer bir yönü olan gök cisimlerinin menzilleri/yörüngeleri, bunların varoluş gayeleri ve içinde buldukları düzen içerisindeki yerleri ile ilgilidir.

Kur'ân'da gökyüzündeki cisimlerin yapısı, yaratılışı ve düzeninden bahseden âyetler incelendiğinde onların nasıllığından ziyade niçin var edildiklerine dikkat çekilir. Bu yönüyle de gök cisimlerinin varlık olarak neye işaret ettiği, daha çok ön plana çıkarılır.

Bu noktayla alakalı olarak incelemek istediğimiz konu, aktüalitesi ve uzunca bir geçmişi bulunan "burçların mahiyetinin, burçlar ve gök cisimlerinin insanoğlunun hem iradi hem de gayri iradi fiillerine etkisinin, -eğer varsa- bu etkinin nasıllığının ve sınırlarının" Kur'ân odaklı yorumlanmasıdır. Bu konu İslam toplumu içerisinde yer alan bazı eğilimlerin dinî epistemolojik temellerini ortaya çıkarma açısından önem taşımaktadır.

Burçlar ve gök cisimlerinin özellikle geleneksel tıbbın tedavi sistemi içerisinde kullanılması, o cisimlerin taşıdıkları enerji sebebiyle Dünya'ya, dolaşısıyla da insanın fizyolojik yapısına etkileri ve bu etkinin nasıl ve ne oranda gerçekleştiği konumuzun dışında kalan hususlardır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Gökyüzü İle Alakalı İlimler:

Araştırmada yer yer atıfta bulunulan iki ilim dalına değinmekle iktifa edeceğiz. Bunlar Astronomi ve Astroloji'dir.

1 Bu manaya işaret eden âyet-i kerimeler için bkz. 37. Saffât, 11; 79. Naziât, 27.

2.1.1. Astronomi:

“Astronomi, gök cisimleri ile ilgilenen ve bu cisimlerin büyüklükleri, düzeni, konumları, kökeni ve dinamik davranışlarını ele alan bir bilim dalıdır.”² Bu bilim dalı İslam dünyasında “felekiyyât, ilm-i nücûm, ilm-i nücûm-i ta’limî, sınaat-ı nücûm, sınaat-i tencîm, ilm-i hey’e, ilm-i hey’eti’l-âlem” terimleri ile karşılık bulmuştur.³ Astronomi -beşerî ilimler açısından- reel durumu bilimsel yöntemlerle incelemeye çalışması sebebiyle müsbet bir bilim olarak addedilmektedir.

Neredeyse insanlık tarihiyle yaşıt olan bu bilim dalı son teknolojik gelişmelerle gökyüzünü daha da ileri düzeyde incelemektedir. Hatta bu gün gök cisimlerinin ve evreni oluşturan maddenin fiziksel ve kimyasal özelliklerini konu edinen Astrofizik; Ay’ın ve güneş sistemi gezegenlerinin yanı sıra küçük gezegenler, meteorlar ve kuyruklu yıldızlar gibi gök cisimlerinin jeolojik yapılarını, özellikle yerküreye etkileri açısından inceleyen Astrojeoloji gibi dallara ayrılmış durumdadır.

2.1.2. Astroloji:

Astronomi ile yakından alakalı ve tarih içerisinde -belirli dönemlerde de olsa- bu bilimle iç içe geçmiş bir şekilde varlığını sürdüren Astroloji, İslam dünyasındaki adıyla İlm-i Ahkâm-ı Nücûm: “Erken dönem astronomlarının Dünya’nın gelecekteki olayları hakkında sabit yıldızlar, Güneş, bilinen gezegenler ve Ay’ın konumları ile alakalı gözlemler ve yorumlar yaparak tahmin etme girişimi”⁴ olarak tarif edilmiştir.

Kullandığı yöntemler ve bilgi türü açısından tarih içerisinde yıldız falcılığı ve münecimlik olarak da isimlendirilen⁵ Astroloji ile Astronomi arasında -tanımlarda da görüldüğü üzere- bariz farklılıklar bulunmaktadır.

Astroloji, -genel olarak- *Tabiî Astroloji* ve *Ahkâm Astrolojisi* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır: *Tabiî Astroloji*: feleklerin (gök küre) atmosfer ve yüzündeki dört unsura dayalı fizikî nesne ve olaylar üzerine yaptığı tesirleri

2 Joseph A. Angelo JR, *Encyclopedia of Space and Astronomy Science*, New York, 2006, s. 62; Benzer tanımlamalar için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, Darul’l-Beyda, 2005, c.3, s. 187; Muhammed Siddik b. Hüseyin el-Kannûcî, *Mevsûatu Mustalahâti Ebcidi’l-Ulûm*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 2001, s. 864.

3 Bkz. Fehd, Tefvik, “İlm-i Felek”, *DİA*, c. 22, s. 126; Yakıt, İsmail; Durak, Necdet, *İslam’da Bilim Tarihi*, Isparta, 2002, s. 78.

4 Joseph A. Angelo JR, *a.g.e.*, s. 61; Benzer tanımlamalar için bkz. *The World Book Encyclopedia of Science*, Chicago, 1992, c. 1, s. 15; Muhammed Siddik b. Hüseyin el-Kannûcî, *a.g.e.*, s. 368; Fehd, Tefvik, “İlm-i Ahkam-ı Nücüm”, *DİA*, c. 22, s. 124; Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 157.

5 Fehd, Tefvik, “İlm-i Ahkam-ı Nücüm”, *DİA*, c. 22, s. 124.

inceler ve eski astronominin kozmolojik modelini esas alarak tahmin ve kehânetlerde bulunur. *Ahkâm Astrolojisi*: Gök cisimlerinin insan kaderi üzerinde etkileri olduğu inancıyla gelecek hakkında kehânetlerde bulunur.⁶

Falcılıkla ilişkilendirilmesinden dolayı sahte ve gerçek dışı bir ilim şeklinde vasfedilmesine karşın, eski ve yeni birçok uygarlık Astroloji'den az veya çok etkilenmiştir. Tercüme dönemiyle, Yunan mirasının bir parçası olarak İslam dünyasına giren Astroloji⁷, içeriğinde kehânet ve falcılıkla alakalı bilgiler bulundurduğundan, hem bir ilim dalı olarak kabul görmemiş hem de -İbn Haldun (ö. 808/1406) örneğindeki gibi⁸- İslamî öğretilere karşıt bir konumda görülmüştür. Hatta bu özelliğinden dolayı birkaçı müstesna bütün İslam âlimlerinin Astroloji'yi reddetme ve kötüleme konusunda hemfikir olduğu da söylenebilir.⁹

Gökyüzünü araştıran bu iki alan iki farklı bilgi türüne dayanmaktadır. Astronomi, bugün kabul gören standartlar içerisinde -yöntem ve muhteva açısından- bir "bilim" niteliğine sahipken; Astroloji, özellikle tarihteki varoluş koşulları bir kenara bırakıldığında¹⁰, "bilim" olmaktan uzak kendine has yöntemleri bulunan bir alandır. Dolayısıyla bu iki alanla ilgili bilgiler çalışmamızda bu sahaların mevcut özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.2. Gökyüzü İle İlgili Kavramlar:

2.2.1. Semâ/السما:

Semâ, Arapça bir kelime olup س - م - و (Se-Me-Ve) kökünden türemiştir. Bu kök; yükselmek, ulu, yüce, seçkin olmak, belirginleşmek, bakışları göğe doğru uzatmak anlamlarına gelmektedir.¹¹ Kelimenin Arap dili kalıplarındaki diğer türevleri bu ilk manalar ile ilişkili anlamlarda kullanılmaktadır.

6 Bkz. Fehd, Tevfik, "İlm-i Ahkam-ı Nücum", *DİA*, c. 22, s. 125.

7 Yakıt, İsmail, Durak, Necdet, *a.g.e.*, s. 78-79.

8 İbn Haldun, temel olarak kader anlayışı ve kainatta tek failin Allah olduğu dolayısıyla da yıldızların etkisiyle bazı hadiselerin meydana geldiğine inanmanın tevhid inancına aykırılığı açısından itirazlarda bulunmaktadır. İbn Haldun, *a.g.e.*, c.3, s. 187-190; Ayrıca bkz. Fehd, Tevfik, "İlm-i Ahkam-ı Nücum", *DİA*, c. 22, s. 124.

9 Bkz. Albayrak, Halis, *Kur'an'da İnsan Gayb İlişkisi*, Şule Yay., İstanbul, 1993, s. 87.

10 Tarih içerisinde; Astroloji, Astronomi ile iç içe geçmiş olarak varlığını sürdürmüş olmasından dolayı bir bilim dalı olarak kabul edilebilirdi. Ancak zamanla incelediği konular ve kullandığı yöntemler açısından Astronomi'den farklılaştığı ve kendine has bir çizgi ile temeyyüz ettiği için -geçmişteki durumundan farklı olarak- bu gün kullanılan hususî anlamıyla bir "bilim" olmaktan uzaklaşmış ve daha çok "kehanet" ile özdeşleşmiştir. Benzer değerlendirmeler için bkz. Cilacı, Osman, "Büyücülük, Modern Falcılık ve Astroloji", *Diyanet İlmî Dergi*, sy. 4, 1997, s. 38.

11 Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. 2, s. 281; Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *Esâsu'l-Belâğ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,

Bu kökten türeyen semâ/السماء, lügatte; gök, semâ, gökyüzü, yeryüzünün karşısı gibi bilinen manalarındaki kullanımının yanında, çatı ve yağmur gibi kelimelerle de eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.¹²

Astronomi açısından bakıldığında gökyüzü, uzay veya evren kavramı ile karşılanmaktadır. Bu kavramlar ise; içerisinde farklı özelliklere sahip yıldızlar, gezegenler v.b. oluşumların bulunduğu alanı ifade etmektedir.¹³

2.2.2. Burç/البرج:

Burç, Arapça ب - ر - ج (Be-Ra-Ce) kökünden türemiş bir kelimedir. Yükselmek, açığa çıkmak, (kadın için) cazibesini ve çekiciliğini göstermek, süslenmek¹⁴ anlamlarının yanında kale (hisar), kule ve gökyüzündeki burçları ifade için de kullanılmaktadır.¹⁵

Burç kavramı Astronomi'de: “Güneşin bir yılda takip ettiği düşünülen yörüngesinin içlerinden geçtiği belli sembollerle gösterilen on iki takımyıldızdan her biri” olarak tanımlanmaktadır.¹⁶

İnsanlık tarihinde burçlarla ilgili en erken bilgilere Sümerler döneminde rastlanmıştır. Konu daha sonra farklı birçok uygarlıkta ve Yahudi-İbranî literatüründe de yer almıştır. Bu kaynaklarda burçların sayısının on iki olduğu bilgisine rastlanılmakla birlikte, zikredilen sayının daha fazla olduğunu söyleyenler de olmuştur. Örneğin “Milattan önce IV. Yüzyılda yaşayan Grek matematikçisi Eudoxus kırk dört burç adı saymaktadır. Ptolemy/Batlamyus (m.s. 100–178) ise kırk sekiz burç sıralar.”¹⁷ Ptolemy ve Eudoxus tarafından

1998, c. 1, s. 476; Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisu'l-Luga*, Dâru'l-Fikr, 1979, c. 3, s. 98; Zebîdî, Muhammed Murtaşâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kuveyt, 2004, c. 38, s. 312.

12 Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *a.g.e.*, c. 3, s. 98; İbn Manzur, Cemâlu'd-dîn b. Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, Kahire ts., c. 3, s. 2107; İsfahanî, Ragıb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2002, s. 427.

13 Joseph A. Angelo JR, *a.g.e.*, s. 554.

14 Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *Esâsu'l-Belâğa*, c. 1, s. 53.

15 Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, c. 1, 125; Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *a.g.e.*, c. 1, s. 238; İbn Manzur, *a.g.e.*, c. 1, s. 232; İsfahanî, Ragıb, *a.g.e.*, s. 115; Zebîdî, Muhammed Murtaşâ, *a.g.e.*, c. 5, s. 414-415.

16 Demirci, Kürşat, “Burç”, *DİA*, c. 11, s. 421; Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, ts., c. 5, s. 3608.

17 “Batlamyus, yirmi biri kuzeyde on beşi güneyde, on ikisi ortada muaddilunnehar etrafında Güneşin bir sene zarfında kateder görüldüğü yörüngesinin bulunduğu noktada olmak üzere toplam kırk sekiz burç saymıştı. Bu kırk sekiz burç bin yirmi dokuz yıldızdan ibaret olup üç yüz altmış biri kuzey burçlarında, üç yüz on sekizi güney burçlarında, üç yüz ellisi de “mıntakatü'l-bürûc” denilen orta alandadır. Bu burç alanı üzerindeki on iki burç bir sene zarfında adeta Güneşin birbirini müteakip uğradığı haneler gibi mülâhaza olunur.”

yapılan bu sınıflandırmalar sadece kuzey yarım küre gök haritasını ifade etmektedir. Güney yarım küre gök haritasındaki takımyıldızları daha sonraki dönemlerde belirlenmiş ve gökyüzündeki takımyıldızlarının sayısı bazı astronomlar tarafından yüz sekize kadar çıkartılmıştır. Son olarak, Uluslararası Astronomi Birliği gökyüzünü seksen sekiz takımyıldıza bölmüştür.¹⁸ Bu da bize göstermektedir ki Astronomi ilmi açısından burçları on iki ile sınırlandırmak mümkün değildir. Burçların sayısının daha fazla olduğunu ifade eden Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö. 1361/1942) on iki burcun¹⁹ itibari olduğunu, diğerlerinin değil de bu on ikisinin “burç” olarak adlandırıldığı malumatına yer vermektedir.²⁰ Bu gün kullanıldığı şekliyle on iki burcun adları ise Latin literatüründe ortaya çıkmıştır.²¹

3. Kur’ân’da Semâ Kavramı:

Semâ (السماء)/gökyüzü kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de 116 âyette, 120 kere geçmektedir. Kelimenin çoğulu “السموات” ise 188 âyette 190 kere geçmektedir.²² Semâ kelimesinin çoğul ve tekil kullanımlarının Kur’ân üslûbu açısından bir özelliği olduğundan bahsedilmesine²³ karşın bu hususu çalışmamızın kapsamı dışında kaldığı için göz önüne almayıp; çoğul ve tekil kullanımları birlikte değerlendireceğiz.

Semâ, Kur’ân’da farklı birçok anlamda kullanılmaktadır. Örneğin; herhangi bir mekândan mücerret; yükseklik, ‘üst’telik; yücelik, ululuk manasında kullanılmıştır. Mülk Sûresi 16 ve 17. âyetlerde geçen semâ kelimesi bu anlamdadır.²⁴

Yazır, M. Hamdi, *a.g.e.*, c. 5, s. 3609. (Taraflımızdan yapılan ufak sadeleştirmelerle alıntılanmıştır.)

18 Bkz. Robinson, Leif J., *Philip’s Astronomy Encyclopedia*, London, 2002, s. 92-93; *The World Book Encyclopedia of Science*, c. 1, s. 21.

19 Bahsi geçen on iki burcun isimleri şunlardır: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık

20 Yazır, M. Hamdi, *a.g.e.*, c. 5, s. 3609.

21 Greklerin bu takım yıldızlara kendi mitolojilerindeki yüce karakterlerin isimlerini verdiklerine dair bkz. Abell, George, *Exploration Of The Universe*, U.S.A., 1969, s. 15; *The World Book Encyclopedia of Science*, c. 1, s.20; Ayrıca bkz. Demirci, Kürşat, “Burç”, *DİA*, c. 11, s. 421; Joseph A. Angelo JR, *a.g.e.*, s. 148-151.

22 Abdülbâki, Muhammed Fuad, *Mu’cemu’l-Müfrehes Li elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, Daru’l-Hadis, Kahire, 2001, 445-450.

23 Semâ kelimesinin Kur’ân’da tekil geldiği yerlerde ‘yön’e; azamet ve çokluğa delâlet eden çoğul siga ile geldiğinde ise ‘sayı’ya işaret ettiğine dair görüş ve değerlendirmeler için bkz. Suyutî, Celâlu’d-dîn, *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’ân*, Dârü’l-Hadîs, Kahire, 2006, c. 2, s. 594-595.

24 İlgili ayetlerdeki semâ/السماء kelimesinin yorumu için bkz. Yazır, M. Hamdi, *a.g.e.*, c. 7, s. 5234.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan 'yer ve gök/gökler' terkihi -birçok âyette- Allah Teâla'nın yarattığı bütün mahlûkatı kapsayan alana işaret eder. Bu kullanım aynı zamanda 'Semâ' kavramıyla, Dünya haricindeki her yerin ifade edilmesi olarak da okunabilir.²⁵ Yine Semâ kavramının Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılışı -bu anlamların dışında- gökteki cisimleri anlatacak bir anlam genişliğine de sahiptir.²⁶

Semâ kavramı; Kur'ân-ı Kerîm'de, her hangi bir mekânla irtibatlandırılacak şekilde yukarı, üst, yüksek anlamlarında da kullanılmıştır. Bu kullanım, birçok mekânsal yüksekliği içerisinde barındırmaktadır. Örneğin Kur'ân'da; 'evin tavanı'²⁷ için semâ kelimesi kullanılırken; kelimenin, atmosferin yeryüzüne en yakın olan ve içerisinde hava olaylarının (bulut, rüzgâr, yağış v.s.) gerçekleştiği katmana da sema denmiştir.²⁸ Bununla birlikte 'en yakın gök'²⁹ terkihindeki gök kelimesi, yıldızlarla süslediği Kur'ân'da ifade edilen ve yıldızların tamamının içerisinde bulunduğu alan manasındadır.

O halde Kur'ânî bağlamda burçlara bir yer tespit edebilmek için, Kur'ân'da semâ kavramı ile tam olarak neyin kastedildiğine odaklanmak gerekmektedir. Dolayısıyla kavramın bütün bu kullanımlarına ek olarak Kur'ân'daki "yedi kat gök" ifadesi de burada önem arz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde gökyüzünün yedi kat olarak yaratıldığı vurgulanmaktadır. Farklı âyetlerde de en yakın göğün yıldızlarla süslediğine işaret edilmektedir. İşte bu iki husus, bizim "yedi kat gök" kavramını anlamlandırmada hareket noktamız olacak niteliktedir. Konuya tam da bu noktadan bakan Ahmed Naim'in (ö. 1353/1934) tespitleri ise, üzerinde durulmaya değer niteliktedir. O, Kur'ân'daki "yakın göğün yıldızlarla süslediği" bilgisinden yola çıkarak birinci semâyı, yıldızların bulunduğu alanın ötesinden başlatmaktadır. Daha sonra da yıldız ve gök cisimlerini kuşatan yakın semâyı

25 İlgili âyetlerin bir kısmı için bkz. 2. Bakara, 33, 107, 116, 255, 284; 3. Âl-i İmran, 29, 109, 129; 4. Nisa, 126.

26 22. Hacc, 65. Sema kelimesinin anlam olarak gökteki cisimleri karşılaması ile ilgili olarak bkz. Merâği, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Meraği*, Mısır, 1946, c.17, s. 137.

27 22. Hacc, 15. Ayet-i kerimedeki sema kelimesine, 'evin tavanı' anlamının verilmesi ile ilgili olarak bkz. Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Serrî, *Meâni'l-Kur'ân ve İrabubu*, Alemlü'l-Kütüb, Beyrut, 1988, c. 3, s. 417; İbn Ebi Zemenîn, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Aziz*, Kahire, 2002, c. 3, s. 173; Zemahşerî, Mahmud b. Ömer *el-Keşşâf*, Beyrut, 2009, c. 3, s. 144; Endülüsî, Ebu Hayyan, *el-Babru'l-Muhît*, Beyrut, 1993, c. 6, s. 333; Râzi, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981, c. 23, s. 17; Merâği, Ahmed Mustafa, *a.g.e.*, c.17, s. 96; Derviş, Muhyiddin, *İrabu'l-Kur'ân ve Beyânuhu*, Suriye, 1992, c. 6, s. 407; Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *a.g.e.*, c. 3, s. 98.

28 2. Bakara, 22; 21, Enbiyâ. 32; 25. Furkan, 48; 27. Neml, 60.

29 37. Saffat, 6; 67. Mülk, 5; 50, Kâf. 6; 41. Fussilet, 12.

ikinci bir semâ'nın, onu da kuşatan üçüncü bir semâ'nın olduğunu ve bunun yedi semâya kadar vardığını ifade eder. Ahmed Naim, Yedi kat göğü böyle bir uzaklık/büyüklik ile ele aldıktan sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) bir hadîsini zikrederek gökler ile ilgili şu tabloyu ortaya koyar. İlgili hadîs'te Peygamber Efendimiz Ebu Zer'e hitaben: "Ya Ebâ Zer, yedi kat gök ile yedi kat yer Kürsî'ye nispeten bir çölün ortasına atılmış bir kapı veya yüzük halkasından fazla bir şey değildir. Arş'ın Kürsî'ye nazaran büyüklüğü, o çölün o halkaya nazaran büyüklüğü derecesindedir."³⁰ buyurmaktadır.

Her ne kadar "en yakın sema" olarak bahsedilen kısmın -Ahmed Naim'in ifade ettiği gibi- yıldız ve gök cisimlerinin bulunduğu alandan ötesi için kullanılabilmesi muhtemel olsa da; "en yakın semâ" lafzıyla işaret edilen yerin bizat bu gök cisimlerini içine alan mekân manasında olması da mümkündür.³¹

Birinci semânın maddî alem diğerlerinin ise mânevî semâlar olduğu şeklindeki görüşleri³² de dikkate alacak olursak Astronomi'nin inceleme alanı olan gök ile Kur'an'ın bahsettiği gök birbirinden ayrılmaktadır. Ancak her halükarda araştırmamızın konusunu teşkil eden burçlar (ya da takımyıldızlar) hem âyetlerde ifade edilen en yakın gök içerisinde hem de Astronomi'nin çalışma alanı içerisinde değerlendirilecek bir konudur.

4. Kur'an'da Burç Kavramı:

Burç kelimesi Kur'an-ı Kerim'de tekil isim olarak yer almaz. Çoğulu "Burûc" ise Kur'an'da dört yerde geçmektedir. Ayrıca kelimenin, tef'e'ül/تفعل babındaki kullanımını Ahzab Sûresi 33. âyette ve aynı bâbtan türeyen bir ism-i fâili de Nûr Sûresi 60. âyette mevcuttur.

Türevleri ile Kur'an'da toplam altı âyette yedi kez geçen kelimenin bu âyetlerde kullanıldığı anlamları şu şekilde tespit etmek mümkündür:

4.1. Hisar, Kale:

"أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا"

30 Naim, Ahmed; Miras, Kamil, *Sahib-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara, 1981, c. 2, s. 270-271 .

31 Yazır, M. Hamdi, *a.g.e.*, c. 1, s. 294; En yakın gök'ün, içerisinde yıldızların bulunduğu yer olduğuna dair İbn Abbas'tan gelen rivayet için bkz. Nisâburî, Ebu Abdullah el-Hâkim, *el-Müstedrek*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts., c. 2, s. 222; Makdîsî, Ebu Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, T.D.V. Yay., Ankara, 1986, s. 17.

32 Yazır, M. Hamdi, *a.g.e.*, c. 1, s. 294; Ayrıca bkz. Kırca, Celal, *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, Marifet Yay., İstanbul, 1984, s. 61.

“Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam **kalelerde** olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa ‘Bu Allah’tan’ derler; başlarına bir kötülük gelince de ‘Bu senden’ derler. ‘Hepsi Allah’tandır’ de. Bu adamlara ne oluyor ki bir türlü laf anlamıyorlar.”³³

4.2. Süslenmek (Ziyet takınmak):

“وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا”

“Evlerinizde oturun. **Cabiliye süslenmesi gibi süslenmeyin** Allah’a ve Resulüne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”³⁴

“وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَغْفِرْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ”

“Bir nikâh ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların, **ziynetlerini teşhir etmeksizin** (bazı) elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir vebal yoktur. İffetli davranmaları kendileri için daha hayırlıdır. Allah işitendir, bilendir.”³⁵

4.3. Gökyüzündeki Burçlar:

“وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ”

“Andolsun, biz gökte birtakım **burçlar** yarattık ve bakanlar için onları süsledik.”³⁶

“تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا”

“Gökte **burçları** var eden, onların içinde bir çerağ (güneş) ve nurlu bir ay barındıran Allah, yüceler yücesidir.”³⁷

“وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ”

“**Burçlara** sahip gökyüzüne andolsun.”³⁸

Görüldüğü üzere sadece son gruptaki âyetler, gökte var olan bir takım “burç”lardan sözedilmektedir. Tefsirlerde, çoğul bir ifade ile kendisinden bah-

33 4. Nisâ, 78.

34 33. Ahzâb, 33.

35 24. Nur, 60.

36 15. Hicr, 16.

37 25. Furkân, 61.

38 85. Burûc, 1.

sedilen “burç”ların manasıyla ilgili farklı birçok görüşe rastlamak mümkündür. Müfessirlerin çoğunluğu bu âyetlerdeki burç kelimesini Astronomi’deki anlamında değerlendirmiş ve bu kelimeyle kastedilenin; Güneş, Ay ve bazı yıldızların menzilleri/konakları olduğu ve bunların ise on iki tane olduğunu ifade ettikten sonra da bu on iki burcun ismini tek tek zikretmişlerdir. Daha açıklayıcı olması bakımından bu tür yorumları içerisinde toplayan bir metni burada zikretmek istiyoruz:

“Burç, lügatte kale, hisar, menzil, büyük yıldız manasınadır. Cemî “buruç”tur. Gökte güneşin, ayın ve seyâre denilen yıldızların buldukları menzillere, medârlara, hareket noktalarına burûç denilmektedir ki, başlıca on iki burca ayrılmıştır. Bunlara; Hamel, Sevr, Cevzâ, Seratân, Esed, Sünbüle, Mîzân, Akrep, Kavs, Cedi, Delv, Hût namı verilmiştir. Bunlardan Esed burcu güneşe, Seratân burcu kamere aittir. Hamel ve Akrep burçları, Merih yıldızına, Sevr ile Mîzân burçları Zühre yıldızına aittir. Cevzâ ile Delv burçları da Zuhâl yıldızına ait bulunmuştur...”³⁹

Ancak, Sahâbe ve tabiinden, bu âyetlerle ilgili nakledilen yorumlarda yukarıda verilen manaya işaret edilmemektedir.⁴⁰ İbn Abbas (r.a.), bu âyetlerdeki burûc kelimesini; köşk, saray v.b. manalara gelen “قَصْرٌ” çoğulu “قصور” kelimesiyle açıklamıştır.⁴¹ İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) de bu fikri kabul etmiştir.⁴² Furkan Sûresi’ndeki âyetin tefsirinde Taberî’de (ö. 310/922) yer alan bir başka rivâyette Atıyye b. Sâd (ö. 110-111/728-729) “قُصُورًا فِي السَّمَاءِ فِيهَا الْحُرُوسُ”: “İçerisinde muhafızların bulunduğu gökyüzündeki köşkler, saraylar...” yorumunu yapmıştır.⁴³

39 Metnin alındığı kaynak: Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, İstanbul, ts., c. 4, s. 1719; Ayrıca bkz. Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Serrî, *a.g.e.*, c. 3, s. 175; Endülüsi, Ebu Hayyan, *a.g.e.*, c. 5, s. 437; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Cami’ li Ahkâmîl-Kur’ân*, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, ts., c. 17, s. 449; Râzi, Fahreddin, *a.g.e.*, c. 19, s.172; c. 24, s. 106; c. 31, s. 114; İbnu’l-Cevzî, *Zadü’l-Mesir fi İlmi’r-Tefsir*, el-Mektebetu’l-İslami, Beyrut, 1984, c. 4, s. 387; Suyutî, Celâlettin, Mahallî, Celâlettin, *Tefsiru’l-Celâleyn*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ts., c. 1, s. 212; Tantâvî Cevherî, *el-Cevâbir fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Kerim*, Mısır, (h.)1346, c. 8, s. 7.

40 Kurtubî’nin İbn Abbas’tan naklettiği bir rivayet hariç. O rivayette İbn Abbas, burç kelimesini güneşveay’a zafederek kullanır. Bukullanımı Kurtubîde güneşveay’ın menzilleri olarak tevil eder. “القصور والمنازل قال ابن عباس أي جعلنا في السماء بروج الشمس والقمر أي منازلها والبروج” Kurtubî, *a.g.e.*, c. 12, s. 186.

41 Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Camiu’l-Beyan An Têvili Ayi’l-Kur’ân*, Beyrut, 2009, c. 12, s. 518.

42 Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 404 “بروجا, قصورا في السماء”.

43 Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 404; Ayrıca bkz. Endülüsi, Ebu Hayyan, *a.g.e.*, c. 5, s. 437.

Mücahid (ö. 103-104/721-722), Katade (ö. 118/736) ve Dahhak da (ö. 105/723), bu âyetlerdeki “burç” kelimelerini “الْكَوَاكِبُ” ve “النُّجُومُ” kelimeleri ile açıklamışlardır.⁴⁴ Yine Ebu Salih'ten (ö. 101/719-720) nakledilen bir görüşte bunun “büyük yıldızlar” olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵

Tefsirinin ilgili yerlerinde bu görüşleri sıralayan Taberî; burçlarla kastedilenin Güneş ve Ay'ın menzilleri olduğu ve bu menzillerin de on iki tane olduğu görüşünü konuya ilişkin değişik görüşlerden doğruya en yakını olarak ifade eder.⁴⁶

Klasik tefsirlerin bir kısmında, “gökyüzündeki burçlar” ifadesinin geçtiği ayetlerdeki “burç” lafzını; kelime kökünün içine aldığı diğer anlamlarla ilişkilendirip açıklamaya yönelik bir eğilim gözlenmektedir. Nitekim müfessirler, Nisa Sûresi 78. âyete atıfla, burçların tıpkı yeryüzündeki kaleler ve burçları gibi; gökyüzünde bulunan, yüksek, sağlam konaklar (menzil) olduğunu söylerken⁴⁷ Ahzâb Sûresi 33 ve Nur Sûresi 60. âyetlere atıfla da burçların, diğer gök cisimlerine oranla daha fark edilir olması ve özellikle onlara bakanlar için süslenmiş olduğuna dikkat çekerler.⁴⁸

5. Burçların Mahiyeti

Kur'ân'da gökyüzünün yedi kat olarak yaratıldığı haber verilmektedir. Yedi kat gök ile ilgili görüşlerin farklılık arz etmesi bir yana Kur'ân'a uygunluğu açısından daha makul olduğunu düşündüğümüz yorumda, gökyüzünün burçlarla alakalı olan kısmının Kur'ân-ı Kerîm'de “en yakın gök” olarak belirtilen kısım olabileceğine değinilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde geçen ‘السَّمَاءُ الدُّنْيَا’⁴⁹ ifadesindeki ‘dünya/الدُّنْيَا’, ‘denâ/دنٍ’ kökünden müştak ‘ednâ/ادنٍ’ kelimesinin müennesidir. Lafız olarak “en yakın” manasına gelmektedir. Bu durumda ayetlerdeki ‘السَّمَاءُ الدُّنْيَا’ ifadesi “en yakın gök” anlamınındadır. İşte Dünya'ya en yakın olan bu gök Kur'ân'da geçen ifadeyle yıldızlarla süslenmiştir. Başka bir ifadeyle “İçerisinde yıldızların ve diğer gök cisimlerinin tamamının yer aldığı mekân en yakın göktür.” Buna göre eğer Kur'ân'da zikri geçen “burç”lardan bahset-

44 Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 404; c. 7, s. 499; c. 12, s. 518; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 716; İbn Ebi Zemenîn, *a.g.e.*, c. 5, s. 114.

45 Kurtubî, *a.g.e.*, c. 12, s. 187; Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 404; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 716 .

46 Taberî, *a.g.e.*, c. 12, s. 519.

47 Bkz. Taberî, *a.g.e.*, c. 9, s. 404; c. 8, s. 519; Kurtubî, *a.g.e.*, c. 12, s. 186-187.

48 Beydâvî, Nasruddin Ömer, *Envârü'r-Tenzil ve Esrârü'r-Tevîl*, Beyrut, 2006, c. 2, s. 584; Kurtubî, *a.g.e.*, c. 12, s. 186-187.

mek istiyorsak Astronomi'nin araştırma sahası ile aynı mekândan bahsediyor olmamız gerekir.

Astronomi açısından takımyıldızlar da diyebileceğimiz burçlar gökyüzüne bakıldığında hemen dikkati çeken, fark edilir bir durumdadır. Kur'ân'da yer aldığı şekliyle, burç kelimesinin, lugavî olarak ifade ettiği görünürlük, süs gibi anlamlarının, yine aynı kelimenin göklere atıfla kullanıldığı yerlerde de içerik olarak var olduğunu görmek mümkündür.

Bu husus Astronomi'deki burç ile Kur'ân'da ifade edilen burçların benzer noktası olarak görülmektedir. Ancak Hicr Sûresi 16. âyet, Kur'an ve Astronomi'deki "burç" kavramının birkaç noktadan farklılığa işaret etmektedir:

Âyet-i Kerîme'de şöyle denilmektedir: "وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ" "Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve bakanlar için o burçları süsledik." Âyette "زَيَّنَّاهَا" kelimesindeki "ها" zamirinin gökyüzüne/السَّمَاءِ mi yoksa bürûc/بُرُوجًا kelimesine mi âid olduğu konusunda ihtilaf mevcuttur. Ancak buradaki zamirin kendisine en yakın olan kelimeye -ki o da bürûc kelimesidir- aid olduğu görüşü daha kuvvetlidir.⁵⁰

Bu zamir bürûc/بروج'a raci olursa yukarıda verdiğimiz mana⁵¹ ortaya çıkmaktadır. Böyle olunca da âyette geçen "süs" kelimesine değinmek yararlı olacaktır. "Ziyinet/süs" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de -bir tanesi Hicr Sûresi 16. âyet olmak üzere- toplam beş âyette gökyüzü ile alakalı olarak geçmektedir.⁵² Bu âyetlerden Saffât Sûresi 6. âyet-i kerîmede gökyüzünün süsü olarak "الكَوَاكِب"; Mülk 5 ve Fussilet 12. âyet-i kerîmelerde ise "المصَّابِح" kelimesi kullanılmıştır. Dolayısıyla gökyüzüne ait bir âyette "süs" veya "süsleme/ziyinetleme" kelimesi geçtiğinde bununla kastedilenin yıldızlar olduğu anlaşılabilir.

Bu hususu göz önüne alarak "burçların süslenmesi" tekrar düşünüldüğünde; gökyüzünde bulunan bu kaleler ve hisarların yıldızlarla süslenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla gökyüzündeki burçların, Astronomi'de ifade edilen "takımyıldızlar" değil de; o takımyıldızlarının süslediği yerler olduğu anlaşılabilir.

49 37. Saffât, 6; 67. Mülk, 5; 41. Fussilet, 12.

50 Bu ayetteki ها zamirinin mercii konusundaki ihtilaf 25. Furkan, 61. Ayet için de geçerlidir. Gerek Hicr Sûresi'ndeki ve gerekse Furkan Sûresi'ndeki zamirlerin, kendilerine daha yakın olan kelimelere irca edilmesi ile ilgili bkz. Razi, a.g.e., c. 24, s. 106; . Yazır, M. Hamdi, a.g.e., c. 5, s. 3609.

51 "Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve bakanlar için o burçları süsledik."

52 37. Saffât, 6; 67. Mülk, 5; 41. Fussilet, 12; 50. Kâf, 6.

Bir diğer husus ise, Hicr Sûresi 16. âyetin siyakı “burç” kavramının hakikati konusunda bize farklı bir ipucu vermektedir.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ / وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ / إِلَّا
مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ⁵³

Bu âyet-i kerîmelerde; Allah Teâlâ'nın gökyüzünde burçlar yarattığı ve yine o burçları onlara bakanlar için süslediği ve taşlanmış her şeytana karşı koruduğu, oradan kulak hırsızlığı yapanlar (şeytanlar) bulunursa onları takip eden bir alev topunun olacağı ifade edilmektedir.

Âyetleri bir bütün olarak ele aldığımızda, burçlar ile şeytanların kulak hırsızlığı yapmaya çalışmaları arasında bir bağ ortaya çıkmaktadır. Aradaki bu ilişkinin sağlıklı bir şekilde yorumlanmasıyla, Kur'ân-ı Kerîm'deki burçların ne anlama geldiği daha belirginleşecektir.

Bu durumda Hicr Sûresi'nde yer alan istirak-ı sem'/kulak hırsızlığı kavramıyla yakından alakalı âyet-i kerîmeleri de analize dahil etmek gerekecektir.

Cinlerin kulak hırsızlığı yapmaya çalışmaları Saffât sûresinde şöyle anlatılmaktadır: “Biz en yakın göğü, bir süsle; yıldızlarla süsledik. Ve onu itaat dışına çıkan her şeytandan koruduk. Onlar artık mele-i alâya kulak veremezler. Her taraftan taşlanırlar. Kovulup atılırlar ve onlar için sürekli bir azap vardır. Ancak (meleklerin konuşmalarından) bir söz kapan olursa, onu da delip geçen bir parlak ışık takip eder.”⁵⁴

Olay, Cin sûresinde ise şöyle zikredilir: “Doğrusu biz (cinler), göğü yokladık. Fakat onu sert bekçilerle, alev huzmeleriyle doldurulmuş bulduk. Hâlbuki biz onun bazı kısımlarında dinlemek için oturacak yerler bulup otururduk. Fakat şimdi kim dinlemek isterse, kendisini gözetleyen bir alev huzmesi buluyor. Bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü murat edildi, yoksa rableri onlara bir hayır mı diledi?”⁵⁵

Şuarâ sûresindeki ayetlerde ise: “O'nu (Kur'ân'i) şeytanlar indirmedi. Bu onlara düşmez; zaten buna güçleri de yetmez. Şüphesiz onlar vahyi işitmekten uzak tutulmuşlardır.”⁵⁶ şeklinde yer verilir.

Bu âyetlerde anlatılan vakıa ile Hicr Sûresi'nde zikredilen arasında hiçbir fark yoktur. Şu halde bu durumu biraz daha detaylandırmak yerinde olacaktır.

53 15. Hicr, 16–18.

54 37. Saffât, 6-10.

55 72. Cin, 8-9.

56 26. Şuarâ, 210–212.

Hicr, Saffât, Cin ve Şuarâ Sûreleri'nde anlatılan, cin ve şeytanların semâdaki burçlara çıkıp kulak hırsızlığı yapmaya çalışmalarını Rasulullah (a.s.) şöyle anlatmıştır:

“Cenab-ı Hak gökyüzündeki meleklerle bir emrin infaz olunmasını hükmettiği zaman Allah Teâlâ'nın -düz bir taş üstünde (hareket ettirilen) zincir sesi gibi (mehabetli) olan- bu ilahi hükme melekler tamamıyla inkiyâd ederek (korku ile) kanatlarını birbirine vururlar. Gönüllerinden bu korku gidince de melekler, Ceb-rail ve Mikail gibi mukarrabîn meleklerine:

—Rabbimiz ne söyledi? Diye sorarlar. Mukarrabîn melekleri:

—Allah'ın söylediği hak sözdür, diye Allah'ın hüküm ve takdirini bildirirler ve: Allah yücedir, Allah büyüktür, derler. Bu suretle kulak hırsız şeytanlar Allah'ın o emir ve takdirini işitirler. O sırada kulak hırsız şeytanlar (yerden göğe kadar) birbirlerinin üstünde (zincirleme) dizilmiş (ve kulak hırsızlığına hazırlanmış) bulunurlar. Şeytanlar bu vaziyette iken bazı defa meleklerin diyalogunu işiten en üstteki şeytana bir ateş parçası yetişip altındaki şeytana o haberi işittirmeden onu yakar. Bazı defa da ateş erişmeyip altındaki şeytana haberi verir. O da altındakine vererek bu suretle yere kadar haber ulaşır ve sihirbazın ağzına verilir. Şimdi sihirbaz o haberle beraber yüz yalan uydurup (halka söyler) ve emr-i ilahi yeryüzünde tahakkuk edince sihirbaz doğru çıkmış olur ve ondan bu haberi işitenler halka:

—Nasıl size vaktiyle şöyle şöyle olacak diye bunları birer birer haber vermiş miydiniz? Gördünüz ya sihirbazın gökyüzünden işittim dediği sözünü hak ve doğru buluyoruz, derler.”⁵⁷

Diğer bir rivâyet şöyledir:

Abdullah İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber'in Ensar'dan olan sahabeden biri bana haber verdi ki kendileri bir gece Rasulullah (a.s.) ile beraber otururlarken bir yıldız atılmış/kaymış da ortalık aydınlanmış. Rasulullah da onlara: “Cahiliye devrinde bunun gibi bir yıldız atıldığı zaman sizler ne derdiniz?” diye sordu. Oradakiler: “Allah ve Resulü en iyi bilendir. Bizler, bu gece büyük bir kimse doğdu ve büyük bir kimse öldü derdik.” dediler. Rasulullah: “Şüphesiz ki bu yıldız hiçbir kimsenin ölümü ve hayatı için atılmaz. Lakin ismi çok mübarek ve âli olan Rabbimiz bir işe hükmettiği zaman hameletu'l-arş⁵⁸ tesbih ederler. Sonra onların arkasından gelen semâ ehli tesbih eder. Nihâyet bu tesbih şu yakın semâ ehline ulaşır. Sonra arşı taşıyan meleklerin ardından gelenler, arşı taşıyan meleklerle: Rabbimiz ne buyurdu? diye sorarlar. Onlar da bu

57 Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998, Tefsir, 34; Bed'ul-Halk, 56; Tib, 46; Tevhid, 57; İbn Mâce, *es-Sünen*, (Çev., Haydar Hatipoğlu), Kahraman Yay., İstanbul, 1982; Mukaddime, 13; Benzer bir hadis için bkz. Tirmizî, *es-Sünen*, yy., ts., Tefsir, 69.

58 Arşı taşıyan melekler.

tarafetakilere, Rabbin buyurduğu şeyi haber verirler. Böylece semâlar ahalisinin bir kısmı diğerinden haber ister. Nihâyet o haber şu yakın semâ'ya ulaşır. Bu esnada cinler, kulak hırsızlığı yapıp süratle bir şey kaparlar da bunu kendi dostlarına fırlatırlar/söylerler ve bu yıldızla kendileri taşlanırlar. İşte bu vecih üzere yani kendisinde hiçbir tasarruf yapmadan getirdikleri şey, sabittir, vakidir. Lakin onlar buna yalan karıştırırlar ve artırma yaparlar.”⁵⁹

Konuyla ilgili benzer bir rivâyette de İbn Abbas (r.a.) kendi ifadesiyle konuya şöyle değinir:

“Cinler göğe çıkarlar ve vahyi dinlerlerdi. Bir kelime işittikleri vakit ona, dokuz ilave ederlerdi. O kelime hak, ilave ettikleri şey ise batıl oluyordu. Rasûlullah (a.s.) gönderilince, (gökteki) oturma yerlerinden atıldılar. Sonra durumu İblîse anlattılar. Bu hadiseden (Peygamberin gönderilmesinden) önce (cinleri kovmak için) yıldız atılmıyordu. İblis onlara: “Mutlaka bu, yeryüzünde meydana gelen bir hadise yüzünden olmuştur!” dedi. Sonra İblis, askerlerini gönderdi. Bunlar Rasûlullah'ı (a.s.) iki dağ arasında -zannedersen Mekkê'de, dedi- ayakta namaz kılarak buldular. Sonra İblis ile buluştular ve ona bildirdiler. İblis: “Dünyada meydana gelen hadise işte budur!” dedi.”⁶⁰

İlgili âyetler ve bu hadislerin ışığında, burçların “meleklerin içerisinde iskan ettikleri mekanlar” olduğu fikri daha da ön plana çıkmaktadır. Zaten yukarıda Atıyye bin Sa'd'dan zikredilen görüşte burçlar; “İçerisinde muhafızları olan saraylar” olarak tavsif edilmişti.

Ayrıca Saffât Sûresi'nin baş kısmı da konumuzla ilgili bir muhtevaya sahiptir. Allah (c.c.) bu âyetlerde saf saf dizilen, haykırıp da süren (yani def edici) ve o yolda zikir okuyanlara yemin etmektedir. Daha sonraki âyetler ise Allah'ın tek olduğu, yer, gökler ve bütün maşrıkların rabbi olduğunu ifade eder ve sonrasında da kulak hırsızlığı yapmaya çalışanları anlatır. Burada adeta bir ordu gibi saf saf duran oraya gelen casusları def eden ve orada zikir⁶¹ okuyan meleklerin varlığından bahsedilmektedir.⁶²

Bu durumda burçlar; Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Kadı Beydavî'nin (ö. 685/1286) vermiş olduğu farklı manada da anlaşılabilir: “Burçlar: gök kapıdır. İndirilecekler oradan indirilir.”⁶³ Bu yorum, Kur'ân'da bahsedilen burç-

59 Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, (Çev., Mehmet Sofuoğlu), İrfan Yay., İstanbul, 1988, Selâm, 35, h. no: 124.

60 Tirmizî, Tefsir, 69.

61 Burada, yukarıda geçen hadislerdeki “Allah'ın meleklerle emir buyurması ve onların bu emri aralarında konuşmaları” tekrardan düşünülebilir.

62 Bkz. Yazır, M. Hamdi, *a.g.e.*, c. 6, s. 4046.

63 Beydavî, *a.g.e.*, c. 2, s. 584; Zemahşerî, *el-Keşâf*, c. 4, s. 716; Ayrıca bkz. Endülüsi, Ebu Hayyan, *a.g.e.*, c. 8, s. 443.

ların mahiyeti ve işleviyle alakalı tamamlayıcı bir yorum niteliğine sahip görünmektedir.

İçerisinde meleklerin bulunduğu ve Allah Teâlâ'nın emirlerinin kendilerine iletildiği hisar, kale veya burçlar ile ilgili bu bilgiler, bize; burçların yer yüzündekileri andırırçasına âlî bir mevkide, gösterişli, korunaklı, muhkem olmasının yanında güçlü muhafızlar tarafından da hiçbir taviz verilmeksizin korunduğunu göstermektedir. Nitekim burçların, yer halkı ve hatta bütün kâinat için önemli haberlerin bulunduğu ve buralarla ilgili verilen ilahi hükümlerin burçlarda bulunan görevli melekler tarafından tekrar edilip o emirlerin icra edilmeye başlandığı çok stratejik bir nokta olduğunu söyleyebiliriz.

Öyleyse Astronomi ilmi içerisinde farklı sayılar ile ifade edilen burçlar en yakın semâ içerisinde tahayyül edilen sayılardan çok daha fazla da olabilir.⁶⁴ Ayrıca burçların Kur'ân-ı Kerîm'de konu edilmesi, Astronomi'dekinden, gaye olarak da farklılık arz etmektedir. Binaenaleyh araştırma hedef, teknik ve yöntemleri açısından Astronomi "takımyıldızları" olarak tanımladığı burçların nasıllığı üzerinde araştırma yaparken Kur'ân, onların ne için var olduğundan bahsetmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de burçların bu şekilde ele alınması aynı zamanda Astroloji'de konu edilen burçlar ve mahiyetinden ciddi oranda bir farklılık arz eder. Burçların mahiyeti ile ilgili zikredilen hususlardan yola çıkarak burçların yeryüzü için aktif bir rolü mümkün görülebilir. Ancak böyle bir etki, onların bizzat var oluşları ile değil de ilahi emirlerin oradan icraata konulması şeklindedir. Dolayısıyla da Astroloji'deki burçların insan karakterinin oluşmasına etki etmesi fikrinden farklı bir durumdur.

Âyetlerdeki burç ifadesiyle; Astronomi ve Astroloji'de incelenen burçların kastedildiğini serdeden müfessirlerin görüşleri âyetin muhtemel anlamları içerisinde görülebilir. Ancak özellikle yukarıda değindiğimiz hususiyetlerden dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de burçlarla kastedilenin, hem Astronomi hem de Astroloji'deki manasından farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu haliyle de burçların mahiyeti ve işlevlerinin geçmişte ve günümüzde genel olarak kabul edilenin aksi bir konumda olduğu sonucuna varılabilir.

Burçların mahiyetini bu şekilde ortaya koyduktan sonra şimdi de burçlar da dâhil olmak üzere diğer gök cisimlerinin insanlar üzerinde etkilerinin olduğu yönündeki bir takım inançlara temas edelim.

64 Hicr Sûresi 16. ayette burç kelimesinin çoğul ve nekra olarak geçmesinden dolayı Elmalı burçların adedinin on ikiyle sınırlandırılmasının ayetin zahirine muhalefet ettiğini dile getirir. Bkz. Yazır, M. Hamdi, *a.g.e.*, c. 5, s. 3048.

6. Burçlar ve Gök Cisimlerinin İnsan Karakteri ve Fiilleri Üzerindeki Etkisine İlişkin Görüşler

6.1. Burçlar ve Gök Cisimlerinin İnsan Karakterine Etkisi

İnsan karakteri ve fiillerine etki eden faktörler klasik eserlerde⁶⁵ ve modern çalışmalarda⁶⁶ etraflıca incelenmiştir. Bu çalışmalarda insan karakterinin farklı etkenlerle şekillendiği üzerinde durulmaktadır.⁶⁷ Her bir etkene maruz kalma oranı, şahsiyetin oluşumunda ayrı sonuçlar doğurmakla birlikte tamamen aynı etkenlere maruz kalan insanların aynı şahsiyete sahip olduğunu söylemek de zor görünmektedir.⁶⁸ Bu etkilenme, bireyin farklı etkenlerle aktif veya pasif durumdayken ilişkiye geçmesine göre de değişime uğramaktadır.

Konuya bu açıdan bakıldığında kozmik olayların insanı etkilememesi düşünülemez. Özellikle geleneksel tıbbın tedavi sistemi içerisinde Ay'ın hareketlerinin insan üzerindeki etkisinin hesaba katılması⁶⁹ bu savı doğrulamaktadır. Kaldı ki Güneş ve Ay'ın hareketlerinin okyanuslarda gelgitlere sebep olduğu göz önüne alındığında aynı hareketlerin insana ve diğer canlılara etkisinden de söz edilebilir.

Özelde burçların ve gök cisimlerinin insan karakterine etkisi, Astroloji'nin ilgi alanına girmektedir. Ancak ne var ki Astroloji, konuyu sadece tek bir etkene indirgeme eğilimi içerisinde, kalıplaşmış ifadeler ve tanımlamalarla insanları değerlendirmektedir.⁷⁰

Astroloji'nin bir diğer eksikliği ise burçların sayısını on iki ile sınırlandırmasıdır ki bu durumun Kur'ânî bağlamda bir karşılığı bulunmadığı gibi bu, Astronomi içerisinde de müsellem bir husus değildir. Şu haliyle burçların, Astroloji'de ele alındığı şekliyle insana etkisi, on ikiden çok daha fazla

65 İbn Haldun, *a.g.e.*, c.1, s. 132-146, (Üçüncü, dördüncü ve beşinci mukaddime).

66 Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002; Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap yay., Ankara, 1976; Morgan, T. Clifford, *Psikolojiye Giriş*, (Çev., Komisyon), Hacettepe Ü. Psikoloji B. Yayınları, Ankara, 2005.

67 Bkz. İbn Haldun, *a.g.e.*, c.1, s. 132-146; Kara, Osman, "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", *SÜİFD*, c. 14, sy. 25, Sakarya 2012/1, 1-24.

68 Benzer yorumlar için bkz. Baymur, Feriha, *a.g.e.*, s. 218.

69 Hz. Peygamber'in ayın on yedisi, on dokuzu ve yirmi birinde hacamat olduğuna dair rivayetlerin (Tirmizî, *Kitabu't-Tıbb*, 12.) yanı sıra Tıp tarihinin önemli simalarından olan İbn Sinâ da (ö. 428/1037), bir tedavi şekli olarak uyguladığı hacamatı ayın belirli günlerinde yapmayı uygun görmektedir. Bkz. Köşe, Abdullah, "Hacamat", *DİA*, c. 14, s. 422.

70 Benzer kalıplaşmış Astrolojik yorumlar için bkz. Goodman, Linda, *Burçlar ve Yıldızlar*, (Çev., Gülten Suveren), Sümer Kitabevi, İstanbul, 1993; Yılmaz, Dilek, *Burçlar*, (Hazırlayan, Ahmet Hacıoğlu), İstanbul Kitabevi, İstanbul 2005; Lutin, Michael, *Ailemin Astrolojisi Annem, Babam ve Ben*, (Çev., Güneş Yamanlıca, Sevgi Demiray), Barış İlhan Yayınevi, İstanbul, 2009.

olduğu anlaşılan burçların da etkileri hesaba katılarak incelenmesi gereken bir konu olmalıydı. “En yakın gök” olarak isimlendirdiğimiz gök cisimlerinin bulunduğu alanın genişliği ve içerisindeki takımyıldızlarının sayıları yanında, bu cisimlerin kendi yörüngelerinde dönme sürelerinin uzunluğu da hesaba katıldığında konunun daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale geleceği görülmektedir.⁷¹

Modern psikolojide şahsiyet/kişilik, bir insanın duyuş, düşünüş, davranış tarzlarını etkileyen faktörlerin kendine özgü bir örüntüsü⁷² olarak tanımlanmakta ve şahsiyetin oluşumunun doğuştan, yaşamın sonuna kadar devam ettiği üzerinde durulmaktadır.⁷³ Bu da gösteriyor ki Astroloji’de sunulduğu şekliyle insanın, doğum anında kendisini şekillendiren gücün etkisini adeta hayatı boyunca taşımak zorunda olduğuna dair bir bakış açısı insanı anlama açısından eksik görünmektedir.

Astroloji’nin sözünü ettiği etki, haddizatında, gök cisimleri arasında bulunan manyetik alanlar, çekme itme kuvvetleri gibi burada ön plana çıkarılan hususlarla ilgili değildir. Astrologların üzerinde durdukları etki, ‘insanoğlunun kaderinin, doğuştan itibaren yıldızlar tarafından yönetildiği’ne⁷⁴ dair eski uygarlıkların mitolojilerine dayanmaktadır.

6.2. Burçlar ve Gök Cisimlerinin İnsan Fiillerine Etkisi

İnsan fiilleri irâdî ve gayr-ı irâdî olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.⁷⁵ Vücudumuzdaki organların belirli bir düzen içerisinde çalışması gibi gayr-ı irâdî fiiler Allah’ın (c.c.) yaratılışımıza koyduğu programlama ile gerçekleşmekte ve bu fiiller bir nevi icbar içermektedir. İslam Kelamında kulların fiillerine dair sorumluluktan bahsedildiğinde gayr-ı iradî fiiller ele alınmakta, sorumluluk ile ihtiyarî fiiller arasında bir bağ kurulmaktadır.⁷⁶

71 İbn Haldun da yıldızların hareketlerinin hesaplanması noktasında eleştiride bulunmaktadır. Bkz. Fehd, Tefik, “İlm-i Ahkâm-ı Nücum”, *DİA*, c. 22, s. 124.

72 Baymur, Feriha, *a.g.e.*, s. 254. Ayrıca bkz., Cüceloğlu, Doğan, *a.g.e.*, s. 404.

73 Baymur, Feriha, *a.g.e.*, s. 255;Çamdibi, Mahmut, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İfav yay., İstanbul, 1994, 40-41.

74 Albayrak, Halis, *a.g.e.*, s. 86; Bu inanişin en eski medeniyetlerden biri olan Sümerler’deki karşılığı için bkz. Atmaca, Veli, *Tarih Boyunca İnanç Tip İlişkisi*, Gereklî Kitap, İstanbul, 2011, s. 205-214.

75 Başka bir ifadeyle zarurî ve ihtiyarî fiiler. Bkz. Pezdevî, Ebu’l-Yüsr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Çev., Şerafettin Gölcük), Kayıhan Yay., İstanbul, 1994, s.159.

76 Bkz. Sabûnî, Nureddin, *Mâtürîdiyye Akaidi*, (Çev., Bekir Topaloğlu), D.İ.B. Yay., Ankara, 1998, s. 129.

Gayr-ı irâdî fiiller harici bir etki ile sonradan programlanan bir özellik arz etmediği için⁷⁷ burçların vücut organlarının çalışmasına etkisinden söz edilememektedir. Kur'an'da; burçların, bireyin gayr-ı irâdî fiilleri üzerindeki etkisini düşünmeye sevk edecek bir ilintiye rastlanmamaktadır.

Burçların ve gök cisimlerinin, insanın iradî fiillerine etki etmesi fikri ise teolojik çıkmazlara sebebiyet verecek niteliktedir. Bireyin ihtiyârî fiillerini ortaya koyarken burçlar ve gök cisimlerinin ona etki etmesi, insanın eylemlerine hariçten bir etkenin dâhil olması anlamına gelecektir. Dolayısıyla şahıs, yapmış olduğu fiillerini -tamamen veya kısmen- zorunlu olarak gerçekleştirecektir. Neticede insanın sorumluluğunu ortadan kaldıran bir yapıyla karşı karşıya kalınacaktır.

Burada ifade etmek gerekir ki Kur'an ve Sünnet'te burçlar da dâhil olmak üzere gök cisimlerinin insanın ihtiyârî fiillerine etki ettiğine dair bir delil veya karineye rastlanmamaktadır.

Saffât Sûresi'nde anlatılan Hz. İbrahim kıssası⁷⁸ ise -ilk bakışta- gök cisimlerinin insana/insan fiillerine etkisinin olabileceğine işaret ediyor görünmektedir.

Sözü edilen kıssada; kavmi, Hz. İbrahim'e gelerek yerleşim yeri dışındaki bayram kutlamaları için kendilerine katılmasını isteyince İbrahim'in (a.s.) yıldızla bir göz attığı ve "ben hastayım" dediğine yer verilmektedir.⁷⁹

Hz. İbrahim'in yıldızlara bakarak hastalanacağına hükmettiği ifadelerden yola çıkarak, gök cisimlerinin insan fiillerine etkisinin olacağını söylemek yanlıştır. Zira kıssa, ele alındığı diğer Kur'an pasajları⁸⁰ ile bir bütün halinde incelendiğinde İbrahim'in (a.s.) daha önceden planladığı "putları kırma" işini

77 Örneğin, insanın midesi ve karaciğeri gibi organlarının çalışma prensipleri, kan dolaşımının takip ettiği merhalelerin her biri Allah (c.c.) tarafından insan yaratılışına konulmuş bir düzen dahilinde çalışmaktadır.

78 Kıssanın ilgili kısmı: "İbrahim de şüphesiz onun taraftarlarından biriydi. O, Rabbine temiz bir kalp ile yöneldi. Babasına ve halkına şöyle dedi: "Nedir bu tapındığınız nesnelere? İlle de bir iftira, bir yalan olsun diye mi Allah'tan başka mabud arıyorsunuz? Siz Rabbu'l-alemin'i ne zannediyorsunuz? Onun sıfatlarını iyice biliyor musunuz? (Bir bayram günü İbrahim halkın içinde iken) yıldızlara bir göz atıp: "Ben hastayım" dedi. Derhal onun yanından uzaklaştılar. O da çaktırmadan putların yanına sokuldu. (Onlara takdim edilmiş öylece duran yemekleri görünce) "Buyursanıza neden yemiyorsunuz? Neyiniz var neden konuşmuyorsunuz?" dedi. Hiddetini tutamıyarak iyice yaklaşmış putlara kuvvetli bir darbe indirdi. Bunu haber alan halk telaşla ve süratle onun yanına gittiler. O da "A! Siz ellerinizle yonttuğunuz bu heykellere mi tapıyorsunuz? Hâlbuki sizi de yaptığımız şeyleri de yaratan Yüce Allah'tır" dedi..." b kz. 37. Saffât, 83-96.

79 37. Saffât, 88-89.

80 21. Enbiya 51-73; 29. Ankebut 16-27.

gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bunun en güzel yolu da onları bir şekilde kendinden ve şehirden uzaklaştırmaktır. İşte bundan dolayı da kavmiyle, onların inandıkları bir doneyi kullanarak konuşmuş ve muhataplarını başından savabilmiştir. Bu ayetlerin mefhumundan bahsederken Hz. İbrahim'in gerçekten hasta olduğu/olacağına dair fikirleri de ihtimal dahilinde zikreden Razî (ö. 606/1209), yıldızlardan hastalık, sağlık ve daha başka konularla ilgili bilgi alınabileceğini ve böyle bir uygulamanın caiz olduğunu söylemektedir.⁸¹ Ancak böyle bir hastalık durumunda⁸² İbrahim'in (a.s.) planladığı işi yapmasının nasıl mümkün olacağı düşünülmelidir. Hali hazırda kıssada sözü edilen hastalıktan ne önce ne de sonra her hangi bir şekilde bahsi geçen hastalığın akıbeti ile ilgili bir ipucuna rastlanılmamaktadır. Bu durum hastalığın hiç olmadığı anlamına gelmemekle birlikte kıssanın genel durumu göz önüne alındığında, hastalığın dile getirilmesi, İbrahim'in (a.s.) zihninde kurguladığı planın bir parçası olarak görülmektedir.⁸³

Her ne kadar bazı müfessirler bu kıssada Hz. İbrahim'in yalan söylediğini ifade eden rivayetleri⁸⁴ kabul etmeseler de⁸⁵ kıssadaki genel atmosfer ve birbirini destekleyen farklı nakiller⁸⁶ olayın, İbrahim'in (a.s.) kavmini başından savmak için aslı olmayan bu sözü söylemesi şeklinde cereyan ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu kıssada anlatılan husus, yıldızların insanı etkilemesiyle alakalı görülmemektedir.

81 er-Razî, *a.g.e.*, c. 26, s. 146-147.

82 Tefsirlerde İbrahim'in (a.s.) kastettiği hastalığın taun hastalığı olduğu ve kavminin bu hastalıktan çok korktuğu için Hz. İbrahim'i hemen bırakarak gittikleri bilgisine yer verilmektedir. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 47; Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 500-501) Taun hastalığının ölüme sebebiyet veren salgın bir hastalık olduğuna dair bkz. Canan, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Sünnetine Tıp, Tıbb-ı Nebevî*, Akçağ yay., Ankara, 1995, 204-205.

83 Benzer yaklaşımlar için bkz. Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 500-501; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 47; Beydavî, *a.g.e.*, c. 2, s. 297; Yazır, M. Hamdi, *a.g.e.*, c. 6, s. 4061.

84 Ebu Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber (s.a.s.): "İbrahim (a.s.) üç yer haricinde yalan söylememiştir." buyurmaktadır. Buhârî, *Ehâdisu'l-Enbiyâ*, 8; Ayrıca bkz. Taberî, *a.g.e.*, c. 10, s. 501.

85 er-Razî, *a.g.e.*, c. 26, s. 147; Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, (Çev., komisyon), İnsan Yay., İstanbul, 1997, c. 5, s. 25.

86 Buhari'deki diğer rivayette Ebu Hureyre kendi ifadeleriyle Hz. İbrahim'in yalan söylediği üç durumu sıralamaktadır. Bunlardan bir tanesi de üzerinde durduğumuz Kur'an kıssasındaki ifadesidir. Buhârî, *Ehâdisu'l-Enbiyâ*, 8; Tirmizî'nin rivayet ettiği şefaathane ile ilgili uzunca bir hadiste; kıyamet günü insanların biçare bir halde peygamberleri dolaştıkları ve peygamberlerden kendileri için şefaathane istemeleri anlatılmaktadır. İnsanlar Hz. İbrahim'e gelip bu isteklerini bildirdiklerinde Hz. İbrahim, kendisinin üç kere yalan söylediğini gerekçe göstererek onların taleplerini çevirir. Tirmizî, *Sıfatu'l-Kıyame ve'r-Rakaik ve'l-Vera'*, 10.

Aslında gök cisimlerine tapan kavimlerden kalma bu inanca göre; gök cisimlerinin etkisinin, edilgeni sadece insan değil, aynı zamanda Dünya'da gerçekleşen herhangi bir olaydır. Daha sonra Babil dinlerinin bir parçası olarak eski Arabistan'da yayılan⁸⁷ yıldızlara tapınmanın kalıntıları Kur'an'ın nazil olduğu ortamdaki Araplarda da görülmeye devam etmiştir. Kur'an, bu inanışların karşısında durmuş ve gök cisimlerin aslında ne için yaratıldıkları açıklanmıştır.

Fussilet Sûresi 37. âyet-i kerîmede Allah (c.c.): “Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun âyetlerindedir. Güneşe de aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin.” buyurmaktadır. Âyet açık bir şekilde, Araplarda bulunan ve gök cisimlerine kudret atfeden bozuk itikada yönelik bir eleştiridir.

Konuya hadîslerde de dikkat çekilmiştir. İnsanların bu mesele hakkındaki düşünce ve inançlarını duyan Rasulullah (a.s.), anında o yanlışları düzeltme yoluna gitmiştir.

İlgili hâdiselerden birisi de şüphesiz Peygamberimizin çokça üzüldüğü bir zamanda gerçekleşmiştir. Rasulullah'ın oğlu İbrahim vefat ettiği gün güneş tutulması olur. Bunun üzerine insanlar: “Güneş İbrahim'in vefatından dolayı tutuldu.” derler. Rasulullah (a.s.) orada hemen bu sözlere şöyle karşılık verir: “Güneş ile Ay hiçbir kimsenin ne vefatından ne de hayatından dolayı tutulurlar. Bunu görünce hemen namaza durup, Allah'a duaya koyulun.”⁸⁸

Küsûf namazı konusunda hemen her hadîs kitabında Rasulullah'ın (a.s.) bu ikazının bulunduğu hadîsler bulunmakta ve Güneş'in, Ay'ın Allah'ın âyetlerinden iki âyet olduğu üzerinde özenle durulmaktadır.⁸⁹ Bununla da, o cisimler için tesir kabiliyeti ya da kudret değil; sadece Allah tarafından verilen emir doğrultusunda hareket etmelerinin söz konusu olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Ay'ın menzillerinin olması⁹⁰, gökyüzünde yörüngelerin bulunması⁹¹, Güneş ve Ay'ın birer yörüngede⁹² ve bir hesaba göre⁹³ yüzmesi, gökyüzünün devamlı bir döngüsünün olması⁹⁴ onların her birinin ilahî güç ve tesir etme kabiliyetinin değil⁹⁵; kendilerine verilen emr-i ilahiye inkiyâdlarının bir göstergesidir.

87 Fazlur Rahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997, s. 51.

88 Buhârî, Küsûf, 1.

89 Bkz. Buhârî, Küsûf, 1; Müslim, Küsûf 1; Darimî, *es-Sünen*, Riyad 2000, Namaz, 187.

90 10. Yunus, 5; 36. Yasin, 39.

91 51. Zariyât, 8.

92 21. Enbiyâ, 33

93 55. Rahman, 5

94 86. Tarık, 11.

95 *Eğer gök ve yerde Allah'tan başka bir ilah olsaydı orası fesada boğulurdu.*” 21. Enbiyâ, 22.

Şüphesiz cahilî Arap düşüncesinde bulunan benzer yanlışlar sadece Güneş ve Ay tutulmasıyla ilgili değildi. Örneğin yağmur, rüzgâr, sıcak, soğuk, bereket ve kıtlık gibi durumlar da yıldızların doğması ve batmasına izafe edilirdi.

Zeyd b. Halid el-Cüheni (r.a.) şöyle demiştir: “Rasulullah (a.s.) Hudeybiye’de geceleyin yağın yağmurdan sonra bize sabah namazını kıldırdı. Namazdan çıkınca yüzünü cemaate döndürüp: ‘*Bilir misiniz, Rabbiniz (c.c.) ne buyurdu?*’ diye sordu. ‘Allah ve Rasulü daha iyi bilir.’ dediler. (Allah Teâlâ) buyurdu ki: ‘*Kullarımdan kimi bana mümin, kimi kâfir (olarak) sabahladı. Her kim Allah’ın fazlı rahmeti ile üzerimize yağmur yağdı dedi ise, işte o bana iman etmiş, yıldıza iman etmemiştir. Her kim de falan ve falan (yıldız)ın nev’i (doğup, batması) ile üzerimize yağmur yağdı dediyse, işte o, bana iman etmemiş, yıldıza iman etmiştir.*’ buyurdu.”⁹⁶ Hadîste bahsedilen Arapların bu yanlış itikadını Ahmet Naim şöyle açıklamıştır:

“Enva’ veya Ay’ın menzilleri yirmi sekizdir ki, Ay her menzilde bir gece bulunur. Bu menzillerin her biri o gökyüzü alanında bulunan yıldızlardan birinin adıyla isimlendirilmiştir: Seratân, Butayn, Süreyyâ, Deberân, Hak’a, Hen’a, Zirau’l-Esed, Nesre, Târf, Cebhe, Zebre, Sarfe, Avva’, Simak-a’zel, Gaffer, Zubana, İklil, Kalbu’l-Akreb, Şevle, Neaim, Belde, Sa’d-i Zabih, Sa’d-ı Bula’, Sa’d-u’s-Süud, Sa’d-u’l-Ahbiye, Fer’-i Evvel, Fer’-i-Sani, Batnu’l-Hût. Bu adlarla isimlendirilen yıldızların on dördü daima geceleyin ufku üstünde, diğer on dördü ufku altındadır. Hangisi batı tarafından batarsa (râkib/takib eden) ismini alan yıldız doğu tarafından doğar. İlk on dört menzil “Menâzil-i Şamiye”, sonrakiler “Menâzil-i Yemaniyye”dir ki, bu günkü ifademizde kuzey ve güney menzilleri demektir. Araplar bu yıldızlardan herhangi birinin fecr vaktinde düşmesi ve batmasıyla beraber takib eden yıldızın o saatte doğmasına “Nev’ ” derlerdi. Onun için dilcilerin bir kısmı yıldızın batmasına, bir kısmı da doğmasına, başka bir kısmı da her ikisine birden “Nev’ ” denildiğini söylüyorlar. Dil âlimlerinden İbnu’l-A’rabi: “Enva’ batan yıldızların adıdır. Doğan yıldızın adı ise Bevârih’dir.” diyor.

Bunlar bir birini takip eder şekilde on üçer gün ara ile batır ve peşinden gelen yıldızlar da doğar o müddet zarfında yağmur, rüzgâr, soğuk, sıcak, bereket, kıtlık ve her ne olursa batan yıldızın izafe edilir, “falan şey falan yıldızın nev’inde gerçekleşti” derler...

Diğer bir tabirle sene yirmi sekiz kısma bölünüp takriben (senenin) her on üç günü zarfında gerçekleşen hava olayları o günlerde hâkim addedilen yıldızın isnat edilirdi.”⁹⁷

96 Buhârî, Ezan, 156.

97 Naim, Ahmet; Miras, Kamil, *a.g.e.*, c. 2, s. 920–921 (Yukarıdaki metin, tarafımızdan sadeleştirilerek verilmiştir.); Nev’ ile ilgili ayrıca bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, c. 12, s. 186; c. 17, s. 449.

İlgili âyet ve hadîslerde gök cisimlerine yukarıda ifade edildiği şekliyle bir kudret izafe etme ve onu bir inanç haline getirmeye yönelik bu yasaklar, aslında burçlarla ilgili anlayışımızı da şekillendiren esaslar niteliğindedir.

7. Kehanet

Gerek Astroloji ve gerekse burçlarla alakalı bir diğer konu da kehanettir. Astrologlar, gök cisimlerinin hareketleri ve konumlarından istifade ederek muhatabına gelecek ve geçmiş ile ilgili haberler de vermektedirler. Bu çıkarımlarda ise burçlar ön planda tutulmaktadır.

Gelecekte haber verme konusu gerek Kur'ân-ı Kerîm'de ve gerekse Hz. Peygamber'in (a.s.) hadîs-i şerîflerinde kesin ifadelerle işlenmiştir. Gelecek, her şeyden önce İslamî literatürde gaybî bir konudur. "Gayb" a ait konular ise -İslam düşüncesinde- tasarrufu sadece Allah'a (c.c.) ait konulardır⁹⁸ ve yine O'nun tasarrufuyla kendisine bu ilmden verilen kişilerce (bir kısım gaybî konular) bilinebilir. Bu ise çok sınırlıdır ve "hariku'l-âde/sıra dışı/mucize" olarak kabul edilir.⁹⁹ Bu durumda mahiyet itibariyle kehânetin, hakikat ile bir alakası olmadığı gibi dinen de yasaklandığını görüyoruz.

Hz. Peygamber (a.s.), "Arrâf" denilen ve gelecekte haber verdiğini söyleyen kişilere gidip onları tasdik edenlerin, kendisine indirilen Kur'ân'ı inkâr ettiğini" ifade eder.¹⁰⁰ Bir hadîsinde ise "Böyle kişilerin kırk gece namazı kabul olmaz" der.¹⁰¹

Başka bir rivâyette Muaviye b. el-Hakem es-Sülemî: "Ben, 'Ya Rasulallah! Bir takım işler vardır ki, cahiliye devrinde biz onları yapardık. Bizler kâhinlere giderdik.' der. Rasulallah da (a.s.): 'Sizler kâhinlere gitmeyiniz.' buyurur. Bunun üzerine (Muaviye) tekrar: 'Biz teş'um ederdik'¹⁰² der. Rasulallah: 'Bu herhangi birinizin gönlünde hissettiği asılsız bir şeyden ibarettir. Binaenaleyh böylesi asılsız şeyler sakın sizleri kastedip giriştiğiniz işlerden men etmesin.' buyurur."¹⁰³

Bu ve benzer hadîsler ve karşılaşılan olaylar, aslında bize konunun büyük oranda insanın içerisinde bulunduğu psikolojiyle de alakalı olduğunu gös-

98 7. A'raf, 187-188; 6. En'âm, 50; 31. Lokman, 34.

99 Tartışmalı bir konu olsa da Hz. Peygamberin (a.s.) bile geçmiş, bugün ve gelecekle ilgili herhangi gaybî bir bilgisinin olamayacağı, böyle bir bilgiden söz ediliyorsa bunun Kur'ân ile sınırlı olacağını hususen inceleyen çalışmalar da vardır. Bkz. Hatipoğlu, M. Said, *Hz. Peygamber ve Kur'ân Dışı Vahiy*, Otto Yay., Ankara, 2009.

100 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997, c. 15, s. 331, h.no: 9536.

101 Müslim, Selâm, 35, h.no: 125.

102 Bazı şeyleri uğursuz saymak.

103 Müslim, Selâm, 35, h.no: 121.

termektedir. Problemlı bir meselenin hallinde çözümsüz kalan insan, dıştan gelen etkilere daha açık bir hale gelir. Belki mevcut birçok ihtimal arasında kararsız kalan birey, kafa karışıklığı sebebiyle kâhinin laf cambazlığından etkilenecek; dahası, birçok yalan sözün arasında bulunan belki kendi durumunu ifade ettiğini düşündüğü bir iki kelimededen dolayı o kâhinin söylediklerini doğru kabul edecektir.

Hâlbuki karşılaşılan sıkıntılı durumlarda, çözümü aklî muhakeme ve işin ehli insanlarla istişare etmek gibi İslâmî ve bedihî yöntemlerde aramak gerekmektedir. Nitekim Kur'an ve Sünnette mü'min, ferasetli¹⁰⁴, zekî olmak¹⁰⁵, fikir alışverişine önem vermek¹⁰⁶, şartları, imkânları değerlendirip en iyi çözüm yolunu bulmak için gayret göstermek ve en sonunda da Allah'a tevekkül etmekle¹⁰⁷ nitelendirilmiştir.

Bütün bunların ötesinde mü'min; içinden çıkamadığı bir meselenin çözümünü; arrâf, kâhin, sâhir, medyumda değil bizzat Allah Teâlâ'nın kelamı ve Rasül'ünün sünnetinde veya alanında yetkin din bilginlerinin rehberliğinde aramakla emredilmiştir.¹⁰⁸

Sonuç

Diğer gök cisimleri gibi burçların da Kur'an'ın genel üslubu ve gayesi açısından ele alındığı görülmektedir.

Kur'an'ın, gök cisimlerini ele alış tarzı ise; 'kâinatta bulunan her bir varlığın, kendisini yaratana işaret ettiğine dikkatleri çekmek' şeklinde ifade edilebilir. Yani bir bilim adamının, gök cisimlerinin birbirleri ile uzaklıkları,

104 "Mü'minin ferasetinden (keskin zekâsından) sakının. Çünkü o Allah'ın nuru ile görür." Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'an, 16.

105 "Mü'min bir haşere deliğinden iki kere ısırılmaz." Buharî, Edeb, 83.

106 "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlarla danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven/tevekkül et. Çünkü Allah kendisine dayanıp güvenenleri sever." 3, Al-i İmran, 159. Ayette Hz. Peygamber'e yönelik istişare emri, ümmetin bu konuya hassasiyetle eğilmesinin gerekli olduğu açısından da okunabilir. Bkz. Yazır, M. Hamdi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1217; İstişare ile ilgili bkz. 42. Şûra, 38.

107 3. Al-i İmran, 159.

108 "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ulu'l-emre de itaat edin. Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Rasulüne götürün bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir." 4. Nisâ, 59. Ayette geçen "ulu'l-emr" in idareciler olduğu söylenmekle birlikte İbn Abbas (r.a.), Mücahid ve Tabi'in'den daha başkaları, bu kelimenin "dinde ince anlayış sahibi kişi"yi anlattığı fikrindedirler. Taberî, *a.g.e.*, c. 4, s. 151-152; Celâlu'd-dîn es-Suyutî, *a.g.e.*, c. 2, s. 347.

birbirlerine karşı konumları, o gök cisimlerinin kökeni gibi konuları ele almasından farklı bir mecraya sahiptir. Aynı şekilde bu üslûp o gök cisimlerine atfedilen kudretin bir sonucu olarak ortaya çıkan Astroloji'nin de üslûbundan ayrılmaktadır.

Elbette ki Kur'ân'ın ifade tarzı içerisinde işlenen bir kısım konuların farklı birçok bilim dalındaki izdüşümlerini kabul etmeme gibi bir durum söz konusu değildir. Zira Kur'ân'da geçen bazı ifadelerin hakikatlerinin değişik bilim dallarının gelişmesiyle daha iyi anlaşıldığı ortadadır. Ancak Kur'ân'da bulunan bu tür bilgilerden yola çıkarak Kur'ân'ı, herhangi bir bilim dalının başyapıtı gibi görme yanlışına düşülmemesi gerekmektedir. Çünkü Kur'ân'ın gayesi ve o gayeye yönelik kullandığı dil farklı birçok husustan dolayı kendine hastır. Bu yüzden ilahî hitabın bu bilim dallarının kullandığı dilden farklılaşması burada belirginleşmektedir.

Burçların -birçok müfessirin ifade ettiği üzere- Astronomi veya Astroloji'deki kullanımıyla kavram olarak eşitlenmesi, lafzın taşıdığı manalar içerisinde mütalaa edilebilirse de, Kur'ân'da sözü edilen burçların hem varlık hem de işlevleri açısından daha farklı bir konumda olduğu görülmektedir.

Burçların bulunduğu mekân esas alınacak olursa, Kur'ân ve Astronomi aynı alandan bahsetmektedir. Ancak Kur'ânî kullanımdaki burç kavramının, Astronomi'deki burçtan farklılaştığı noktalar da bulunmaktadır. Örneğin burçlar Astronomi'de belirli sayılarla ifade edilirken; Kur'ân'da zikredilen birinci semânın genişliği düşünüldüğünde, burç sayısının çok daha fazla olabileceği ve Kur'ân'da burç diye ifade edilen oluşumun 'takımyıldızlar' değil de, takımyıldızların süslediği alan olabileceği gibi hususlar burada zikredilebilir.

Kur'ân'daki burç kavramının kullanım alanı Astrolojideki burçlardan da ayrılmaktadır. Bu farklılık, özellikle burçların insan karakterine, irâdî ve gayr-ı irâdî fiillerine etkisinin olduğuna dair astrolojik inançların Kur'ânî bir temelinin olamayacağı konusunda kendisini göstermektedir. Mevcut farklılığın astrolojik kehânetlere karşı net bir dinî konum belirlediği de düşünülmektedir.

Astroloji içerisinde burçlarla ilgili mütalaa edilen konularda i'tidal ve hakkaniyetli tavır ortaya koymanın, konunun Astronomi bilimindeki içeriğinden ziyade dinî zeminini doğru tahlil etmekle mümkün olacağı görülmektedir. Bunun da ancak temel dinî kaynaklara inmekle gerçekleşeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abdülbâki, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l-Müfehres Li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2001.
- Abell, George, *Exploration Of The Universe*, U.S.A., 1969.
- Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisu'l-Luga*, Dâru'l-Fikr, 1979.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997.
- Albayrak, Halis, *Kur'an'da İnsan Gayb İlişkisi*, Şule Yayınları, İstanbul, 1993.
- Atmaca, Veli, *Tarih Boyunca İnanç Tıp İlişkisi*, Gerekli Kitap, İstanbul, 2011.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap yay., Ankara, 1976.
- Beydâvî, Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Tevîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
- Canan, İbrahim, *Hiz. Peygamber'in Sünnetinde Tıp, Tıbb-ı Nebevî*, Akçağ yay., Ankara, 1995.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Çamdibi, Mahmut, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İfav yay., İstanbul, 1994.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, Riyad, 2000.
- Demirci, Kürşat; Kutluer, İlhan, "Burç", *DİA* 6/421-424.
- Derviş, Muhyiddin, *İrâbu'l-Kur'an ve Beyânuhu*, Dâru'l-İrşâd, Suriye, 1992.
- Ebu Abdullah el-Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstedrek*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.,
- Ebu Hayyan el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Ebu Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, T.D.V. Yay., Ankara, 1986.
- Fazlur Rahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997.
- Fehd, Tefvik, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", *DİA* c. 22/124-126.
- , "İlm-i Felek", *DİA* 22/126-129.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Goodman, Linda, *Burçlar ve Yıldızlar*, (Çev., Gülten Suveren), Sümer Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Hatipoğlu, M. Said, *Hiz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, Otto Yay., Ankara, 2009.
- İsfahanî, Ragıb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalem Dimeşk, 2002.
- İbn Ebi Zemenin, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîz*, Kahire, 2002.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Darul'l-Beyda, 2005

- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, çev.: Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1982.
- İbn Manzur, Cemâlu'd-Dîn b. Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Kahire, ts.
- İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrut, 1984.
- Joseph, A. Angelo JR, *Encyclopedia of Space and Astronomy Science*, New York, 2006.
- Kannûcî, Muhammed Sıddîk b. Hüseyin, *Mevsûatu Mustalahâti Ebcedi'l-Ulûm*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 2001.
- Kırca, Celal, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, Marifet Yay., İstanbul, 1984.
- Köşe, Abdullah, "Hacamat", *DİA*, c. 14, s. 422.
- Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, ts.
- Lutin Michael, *Ailemin Astrolojisi Annem, Babam ve Ben*, (Çev., Güneş Yamanlıca, Sevgi Demiray), Barış İlhan Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Mısır, 1946.
- Morgan, T. Clifford, *Psikolojiye Giriş*, (Çev., Komisyon), Hacettepe Ü. Psikoloji B. Yayınları, Ankara, 2005.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, çev.: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Naim, Ahmet; Miras, Kamil, *Sahib-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982.
- Nisâburî, Ebu Abdullah el-Hâkim, *el-Müstedrek*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.
- Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Muhammed, Ehl-i Sünnet Akaidi, (Çev., Şerafettin Gölcük), Kayıhan Yay., İstanbul, 1994.
- Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Robinson, Leif J., *Philip's Astronomy Encyclopedia*, London, 2002.
- Sabûnî, Nureddin, Mâturîdiyye Akaidi, (Çev., Bekir Topaloğlu), D.İ.B. Yay., Ankara, 1998.
- Suyûtî, Celâlu'd-dîn, Celâlu'd-dîn Mahallî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ts.
- Suyûtî, Celâlu'd-dîn, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Têvîli'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mısır, (h.)1346.
- The World Book Encyclopedia of Science*, Chicago, 1992.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, yy., ts.
- Yakıt, İsmail; Durak, Nejdî, *İslam'da Bilim Tarihi*, Isparta, 2002.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, ts.

Yılmaz, Dilek, *Burçlar*, (Hazırlayan, Ahmet Hacıoğlu), İstanbul Kitabevi, İstanbul 2005.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kuveyt, 2004.

Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Serrî, *Meâni'l-Kur'ân ve İrabuhu*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1988.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki ve Gavâmidî't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

-----, *Esâsu'l-Belâĝa*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.